

RELIGIÖS ORIENTERING OCH POLITISK OPINION I VÄSTRA GÖTALAND

MAGNUS HAGEVI

Inledning¹

Allt sedan kristendomen etablerades i Västra Götaland har religion och politik gått hand i hand. För att kristna den kommande nationalstaten samarbetade Romersk-katolska kyrkan med den regionala politiska eliten och för att ta makten i landet samarbetade dåtidens politiska elit med Romersk-katolska kyrkan. Somliga historiker tycks mena att det självständiga kungariket etablerades i och med att påven erkände det som ett enskilt ärkestift (Hagerman 1999:248).² Under 1500-talet stödde kung Gustav Vasa den protestantiska reformationen bland annat för att tillskansa sig kyrkornas rikedomar och säkra makten i nationalstaten. Under den svenska stormaktstiden på 1600-talet försökte makthavarna ena det nyvunna och starkt mångkulturella imperiet med hjälp av en och samma tro: den sanna evangelisk-lutherska läran (Alwall 2000). Statskyrkan slog hårt mot olik-tänkande under 1700-talet och fram till 1800-talets liberalisering. Då var det inte minst inom frikyrkorörelsen som kravet på rösträttsreformer växte fram. Första gången som man vet att allmän och lika rösträtt för både kvinnor och män praktiserades i Sverige var i en baptistisk församling på västkusten (Westin 1958).³ Efter demokratins genombrott har flera borgerliga partier haft starka band till olika religiösa samfund (Hagevi 1994). År 2000 har kristdemokraternas ledare Alf Svensson lanserats som statsministerkandidat.⁴

Med tanke på den vanligtvis klara relationen mellan religion och politik i vårt land är det konstigt att många samhällsvetare alltjämt hävdar att det i huvudsak inte finns någon koppling mellan individers religiositet och politiska uppfattningar (Gustafsson, G 1991:173; 1997:202). En anledning till sådana påståenden kan vara att många *tycker* att religion inte *bör* påverka politiken (se till exempel Hakelius 1997). Ytterligare en anledning att underskatta religionens inverkan på politiken är att religionen har mycket liten betydelse för förhållandevis många människor i Sverige. Med så få religiösa personer är religion inte en så betydelsefull faktor i politiken, tycks man resonera (se t.ex. Bjereld och Gilljam 1991:149).

Sverige är ett av världens mest sekulariserade länder i den meningen att kyrka och religion betyder allt mindre för allt fler människor inom allt fler områden (Inglehart 1990:190; Westholm 1991:85-87; Hagevi 2000:12-14; se även Demker 1998).⁵ Men sekulariseringen är en sanning med modifikation. I nästan varje land finns det regioner vars invånare är tämligen religiösa i jämförelse med andra

delar av landet. Samtidigt finns det andra regioner där andelen religiösa är relativt liten. Västra Götaland är en region som traditionellt beskrivs som tämligen kyrksam, medan det motsatta förhållandet råder vad gäller Skåne och Stockholms-trakten (Gustafsson, B 1957:150-154; Ejerfeldt 1990; Gustafsson, G 1991:55-56, 74-75). Anledningen är inte att västgötarna var de första i Sverige som efter framgångsrik mission av den Romersk-katolska kyrkan övergick till kristendom i början av medeltiden. Istället framhävs "väckelserörelserna" som verkat inom Svenska kyrkan, samt de som verkat utanför och som senare utvecklades till frikyrkor (Ejerfeldt 1990; Gustafsson, G 1991:56). På senare tid har uppmärksamheten på nyandliga rörelser som till exempel "New Age" ökat.⁶ Istället för kyrksamhet förskjuts då intresset till vad som kallas privatreligiositet, det vill säga en persons tro på en transcendent verklighet och det beteende som är direkt relaterat till denna tro och som endast utförs individuellt och privat utan något offentligt beteende (Hagevi 2000:4). Sedan 1960-talet har Sverige tagit emot förhållandevis många invandrare. Nästan var femte svensk är första eller andra generationens invandrare (SCB 1999:60-65). Invandrare tar oftast med sig sin religion och när den avviker från vad som i Sverige kan sägas vara traditionell kristendom talar man om invandrarkyrkor och andra icke-kristna invandrarreligioner. Samtidigt som Sverige sekulariseras tycks det alltså ske en religiös förändring bland den svenska befolkningen som inte enbart låter sig beskrivas som sekularisering. Den typ av religiös förändring som nu skisserats fokuserar på individernas religiösa orientering: vilken religion eller religiös inriktning någon upplever sig tillhöra, till exempel samfundstillhörighet, men det kan även vara en ateistisk livsfilosofi (Kellstedt och Green 1993:53-58). Utbredningen av olika religiösa orienteringar kan påverka andra delar av samhället som exempelvis politik. Den grundläggande frågan som ska besvaras i detta kapitel är i vad mån religiös orientering påverkar politisk opinion bland befolkningen i Västra Götaland.

Religiositet och politisk opinion

Begreppen religion och religiositet används ibland lite lättsinnigt (se t.ex. Franklin m.fl. 1992). Det är inte ovanligt att definiera religion som ett sammanhållet system av trosuppfattningar och beteenden som är relaterade till en transcendent verklighet som förenar dem som underkastar sig den i en gemenskap (Dobbelaere 1981:93; Bergfeldt 1998:256). Studier om religion försöker förklara vad religion är och skilja det från andra fenomen för att studera religionens teologiska innehåll och förelagda utövande. Studier av religiositet intresserar sig däremot för individens religiösa trossystem, värdering och beteende (se Gustafsson, G 1997). Religiositet är individens subjektiva uppfattning av en transcendent verklighet.

Politisk opinion är individens manifesta ställningstagande till ett politiskt förslag. En person kan till exempel vara för eller emot ett förslag. Det antas att politisk opinion delvis förklaras av politiska attityder hos individen och delvis av

den stimuli som individen konfronteras med: presentationen av förslaget och strukturen på de möjliga svarsalternativen (Glynn m.fl. 1999:105-106).

Sambandet mellan religiositet och politik handlar ofta om moral och etiska frågor (Miller och Wattenberg 1984:315-316). Trots det har tidigare forskning om svenska förhållanden konstaterat att det finns samband mellan religiositet och andra "icke-moraliska" politiska sakfrågor (Bjereld 1991; Bjereld och Gilljam 1991:156; Demker 1998:90-100). Enligt statsvetaren Marie Demker grundas sambanden i kristendomens budskap som förnekar egenintresset och att denna religion befrämjar osjälviskhet. Hon menar att kristna värderingar kan påverka kristnas politiska opinion, inte bara vad gäller moralfrågor i snäv mening, utan även i andra politiska sakfrågor som miljö, utrikespolitik, socialpolitik och ekonomi (Demker 1998:87-88). En mer konventionell ansats är att anta att religiositetens funktion är att bevara och legitimisera de rådande förhållandena. Religion antas då vara bundet till försvaret av det traditionella samhället och gynnar politiska opinioner av konservativ art.⁷

Ibland är syftet att undersöka om religiositet har en direkt påverkan på politisk opinion. Ett sådant förhållande presenteras i form av en modell i figur 1 a. Men studier av religiositet och svensk politisk opinion tenderar att i stor utsträckning begränsa sig till bivariata samband och undviker multivariata analyser som tar hänsyn till att även andra faktorer kan påverka sambandet mellan religiositet och politisk opinion.⁸ Utifrån dessa studier är det således inte möjligt att veta i vad mån religiositet verkligen påverkar politisk opinion eller om det är ett så kallat skensamband: att en tredje faktor påverkar både religiositet och politisk opinion och att det därmed inte finns något orsakssamband mellan religiositet och politik.

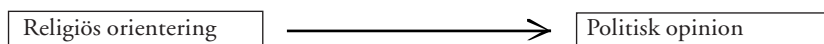
Möjligheten till skensamband är något som anhängarna till den demografiska teorin tagit fasta på. Endast några få moralfrågor som de anser vara direkt knutna till en kristen livsstil antas bli påverkade av religiositet. Men i övrigt resonerar man som religionssociologen Göran Gustafsson, som menar att sambandet mellan religiositet och politik bör tolkas "så att vissa sociala faktorer som ålder, utbildning, yrke, boendeort [urbaniseringsgrad, min anmärkning] m.fl. ger två olika följder som kan vara oberoende av varandra: dels att man visar ett större religiöst engagemang, dels att man har ett viss röstningsbeteende" (Gustafsson, G 1997:202). Ett sådant orsakssamband beskrivs i den modell som presenteras i figur 1 B.

Ytterligare en möjlighet som inte diskuteras av Gustafsson är att både demografiska faktorer och religiositet inverkar på politisk opinion (se figur 1 C). Demografiska faktorer och religiös orientering fungerar då som medverkande orsaker till politisk opinion. Samtidigt visar dock modellen i figur 1 C att demografiska faktorer och religiös orientering antas ha samband med varandra (utan att avgöra vad som påverkar vad). Sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion kan då vara annorlunda jämfört med motsvarande bivariata samband. Dels kan det vara svagare, det vill säga att sambandet mellan religiös orientering och

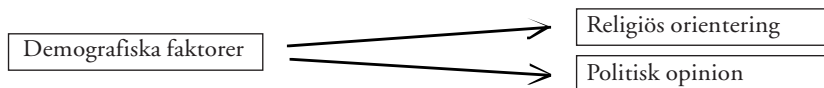
politisk opinion delvis förklaras med demografiska faktorer. Dels kan det vara starkare, vilket innebär att sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion är det motsatta än mellan demografiska faktorer och politisk opinion. Exempelvis kan sambandet mellan en religiös orientering – såsom aktiv i Svenska kyrkan – och viljan att satsa mer på friskolor vara starkt, samtidigt som människor vilka bor på landet tenderar vara negativa till friskolor. Om det är så att det finns ett positivt samband mellan aktiv i Svenska kyrkan och boende på landet tar de båda sambanden delvis ut varandra. Om hänsyn tas till att aktiva i Svenska kyrkan tenderar att bo på landet kan det mycket väl vara så att denna religiösa orientering har ett starkare samband med viljan att satsa på friskolor än vad som framkom vid en bivariat analys.

Figur 1 Tre förklaringsmodeller av sambandet mellan religiositet och politisk opinion

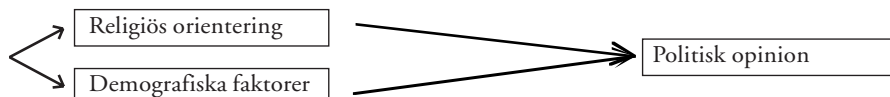
A Direkt orsakssamband

B Skensamband

C Medverkande orsakssamband

Avsikten är att i det följande pröva den demografiska teorin och jämföra den med i vad mån religiös orientering har en egen direkt och självständig effekt på politiska opinioner bland individer bosatta i Västra Götaland.

Material

Religiositet är en mångsidig företeelse som går att mäta på olika sätt. I huvudsak används två typer av mätningar vid undersökningar av religiositet. För det första är det möjligt att ställa frågor om individens religiösa tro. För det andra kan man ställa frågor om individens religiösa beteende. I 1999 års VästSOM-undersökning mäts religiositet med tre olika frågor, vilka alla avser att undersöka beteende.

Den första av de tre religiösa beteendefrågorna i VästSOM-undersökningen lyder "Tillhör Du någon kyrka eller annat religiöst samfund?" Därefter nämns "Svenska kyrkan", "Frikyrka", "Annat kristet samfund" och "Annat religiöst samfund" som alla har följande svarsalternativ: "Icke medlem", "Icke medlem men har varit på gudstjänst/möte under de senaste tolv månaderna", "Medlem men har inte varit på gudstjänst/möte under de senaste tolv månaderna", "Medlem och har varit på gudstjänst/möte under de senaste tolv månaderna", samt "Medlem och har någon typ av uppdrag". De svarande kategoriseras som "inte tillhörig" ("Icke medlem") eller "tillhörig" (övriga svarsalternativ). Personer som är dubbelanslutna till Svenska kyrkan och någon frikyrka betraktas tillhöra en frikyrka. De som uppger sig tillhöra "Annat kristet samfund" och inte Svenska kyrkan eller någon frikyrka antas tillhöra en invandrarkyrka (till exempel Romersk-katolska kyrkan eller en ortodox kyrka). Om de svarande uppgett sig tillhöra ett "Annat religiöst samfund" och ingen kristen kyrka förmodas de tillhöra en icke kristen religion.

De två nästkommande frågorna rör religiös aktivitet. Båda ingår i ett frågebatteri med flera delfrågor som alla besvarar följande fråga: "Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande saker?". Därefter nämns bland annat "Besökt gudstjänst eller religiöst möte" och "Bett till Gud". För båda delfrågorna är svarsalternativen "Ingen gång", "Någon gång under de senaste 12 månaderna", "Någon gång i halvåret", "Någon gång i kvartalet", "Någon gång i månaden", "Någon gång i veckan" samt "Flera gånger i veckan". För både gudstjänstbesök och böneaktivitet delas svarsalternativen in i "aldrig" ("Ingen gång"), "sällan" (från "Någon gång under de senaste 12 månaderna" till "Någon gång i kvartalet") och "regelbundet" (från "Någon gång i månaden" till "Flera gånger i veckan").

För att mäta olika religiösa orienteringar har ett index skapats som är baserat på de tre frågorna om religiöst beteende. Genom detta index identifieras tio religiösa orienteringar. *Ateister* är personer som inte tillhör något samfund och som uppger att de aldrig ber till Gud. Syftet med denna mätning av ateister är således att inte bara identifiera dem som inte tror på Gud, utan även kräva ett slags medvetet ställningstagande som utträde ur Svenska kyrkan innebär. *Samfundslösa* har inte markerat att de är medlemmar i något religiöst samfund, men att de ber till Gud, om än sällan. *Passiva i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan men som aldrig besöker någon gudstjänst eller religiöst möte och som aldrig eller sällan ber till Gud. *Högtidsbesökande i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan men som aldrig ber till Gud och som sällan besöker Gudstjänst eller religiöst möte. *Lågaktiva i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan och som sällan ber till Gud och sällan går på gudstjänst eller religiöst möte. *Aktiva i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan och som besöker gudstjänst eller religiöst möte regelbundet. *Frikyrkliga* är de som uppger sig tillhöra en frikyrka. Likaså är *invandrarkyrkliga* de som tillhör en invandrarkyrka. *Icke-kristna religiösa* är personer som tillhör en icke-kristen religion. Till sist, *privatreliösa* är personer som inte besöker gudstjänst eller religiöst möte regelbundet, men som regelbundet ber till Gud.

Vid ett tillfälle i de kommande analyserna jämförs utbredningen av religiösa orienteringar i Västra Götaland med andra regioner i Sverige. Då används data från RiksSOM-undersökningen som genomfördes hösten 1999 av SOM-institutet. Urvalet av den aktuella RiksSOM-undersökningen var mindre än vid VästSOM-undersökningen (Lithner 2000:395-399).⁹ I huvudsak undersöks religiös orientering på samma sätt i RiksSOM som i VästSOM med ett undantag. Ett av svarsalternativen på frågan om samfundstillhörighet – ”*Icke medlem men har varit på gudstjänst/möte under de senaste tolv månaderna*” – som anges i VästSOM finns inte med i RiksSOM. Antagligen kommer det därmed att ske en underskattning av somliga religiösa orienteringar – till exempel frikyrkliga – i RiksSOM. Det är också troligt att större andel svarande registreras som samfundslösa eller som tillhöriga Svenska kyrkan i RiksSOM än i VästSOM då alla centrala svarsalternativ inte finns representerade i RiksSOM.

Religiös orientering i Sverige och i Västra Götaland

Det är sannolikt första gången uppgifter från en sådan här omfattande och bred undersökning om svenskarnas religiösa orientering presenteras. Vi är dock inte helt oinformerade om av vad vi har att vänta oss. Som tidigare nämnts är svenskarna ett av världens mest sekulariserade folk. Trots det är 84 procent av befolkningen medlemmar i Svenska kyrkan. I Västra Götaland anses vanligen kyrksamheten vara tämligen omfattande för svenska förhållanden, om än inte lika stor som i Småland. I storstäder som Göteborg och Stockholm är invandrarkyrkor och andra invandrarreligioner förhållandevis välrepresenterade, vilket vi bör märka i Västra Götaland och Stockholmsområdet. Storstadsområdena brukar annars tillhöra de mest sekulariserade, varför den största andelen ateister även bör finnas i Västra Götaland och Stockholmsområdet (Hagevi 1999:134). I tabell 1 redovisas religiös orientering i hela Sverige men även nedbrutet på sex svenska regioner.

Låt oss först kommentera resultaten för hela Sverige (nedersta raden i tabell 1). Som väntat dominerar religiösa orienteringar inom Svenska kyrkan. Den vanligaste religiösa orienteringen i Sverige är att vara passiv medlem i Svenska kyrkan. Så är det i alla regioner. Ordet passiv ska sannolikt betonas vad gäller denna religiösa orientering som troligtvis mest består av religiöst indifferent personor som fötts in i Svenska kyrkan och inte är tillräckligt medvetna eller engagerade för att antingen gå ur samfundet eller ta del av dess verksamhet i någon större omfattning. Även den religiösa orienteringen med näst störst utbredning i Sverige finns inom Svenska kyrkan. Det är de lågaktiva i Svenska kyrkan som samlar ungefär en sjättedel av den svenska befolkningen. Den tredje största gruppen är personer som definieras som ateister. Omkring var sjunde svensk är i denna mening ateist. Också den fjärde största religiösa orienteringen är tämligen religiöst inaktiv: var åttonde svensk är högtidsbesökande i Svenska kyrkan. Antagligen besöker dessa personer kyrkan vid vigsel, dop, begravningar och liknande. Därför kommer gruppen samfundslösa.¹⁰

Tabell 1 Religiös orientering i Sverige och i sex svenska regioner år 1999 (procent)

Region	Religiös orientering											
	Ateister	Samfundslösa	Passiva i Svenska kyrkan	Högtröskelbesökande i Svenska kyrkan	Lågaktiva i Svenska kyrkan	Aktiva i Svenska kyrkan	Frikyrkliga	Invandrarkyrkliga	Ikke-kristna religiösa	Privatreligiösa	Summa procent	Antal svarande
Stockholm	17	9	30	11	14	3	2	2	1	11	100	331
Mellansverige	13	10	31	12	16	5	4	1	1	7	100	444
Småland	17	8	24	16	14	8	7	2	0	4	100	152
Sydsverige	13	10	30	13	22	3	0	2	0	7	100	246
Västra Götaland	12	8	27	12	18	5	3	3	1	11	100	310
Norrland	15	13	30	16	10	6	3	1	0	6	100	178
Hela Sverige	14	9	29	13	16	5	3	2	1	8	100	1661

De institutionaliserade religiösa orienteringarna är rejält tillbakaträngda i Sverige. Av de religiösa orienteringar som innehåller ett regelbundet religiöst beteende är privatreligiositet det vanligaste. Men med hänsyn till religiöst beteende är privatreligiositet inte den stora osynliga religiösa orientering som en del argumenterar för eller hoppas på. Var tolfte svensk är privatreligiös. Det kan dock jämföras med att endast var tjugonde svensk är aktiv i Svenska kyrkan och ännu färre är medlemmar i frikyrkor. Enligt tabell 1 samlar invandrarkyrkorna 2 procent av befolkningen och 1 procent är icke-kristna religiösa. Båda dessa siffror kan vara i underkant, då bortfallet är större bland invandrare. Många som tillhör dessa religiösa orienteringar har kommit till Sverige först i vuxen ålder, varför intresset eller förmågan att besvara en enkät om svensk politik kan vara begränsad.

Det är dags att titta närmare på utbredningen av de religiösa orienteringarna i de olika regionerna. Befolkningen i Västra Götaland är tämligen kyrklig om vi med kyrkliga menar lågaktiva och aktiva i Svenska kyrkan tillsammans med frikyrkliga och invandrarkyrkliga (29 procent). Endast Småland (31 procent) är då mer kyrkligt än Västra Götaland. Minst kyrkliga är Norrland (20 procent) och Stockholm (21 procent). Flest ateister finner vi i Stockholm och – mycket överraskande – Småland (17 procent). I tidigare undersökningar har endast var tjugonde smålänning betecknats som ateist (Hagevi 1999:134). Angående Småland finns det anledning att lägga in en brasklapp med tanke på det ringa antalet svarspersoner i denna region (152 personer). I denna region är dock som vanligt andelen aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga som störst.

I Västra Götaland är invandrarreligionerna förhållandevis välrepresenterade i motsats till Norrland. Av Västra Götalands befolkning är 3 procent orienterade mot invandrarkyrkor och 1 procent redovisas som icke-kristna religiösa. Ytterli-

gare ett utmärkande drag för Västra Götaland är att regionen tillsammans med Stockholmsområdet har störst andel privatreligiösa (11 procent).

Västra Götaland är inte en homogen region. Inom regionens gränser finns omfångsrik och traditionell jordbruksbygd, kustkultur, små och stora städer samt en expansiv storstad. I tabell 2 presenteras uppgifter om religiös orientering i hela Västra Götaland, men också i regionens fem valkretsar i riksdagsvalet. Eftersom uppgifterna i tabell 2 är hämtade från VästSOM-undersökningen mäts religiös orientering på ett litet annorlunda sätt jämfört med tabell 1. I tabell 2 tas inte bara hänsyn till vilket samfund svarepersoner är medlem i utan även vilken kyrka svarepersoner faktiskt besöker. Dessutom är antalet svarepersoner i Västra Götaland betydligt större i tabell 2 än i tabell 1, vilket bör öka precisionen i uppgifterna. Det kan förklara en del av skillnaden i svaren mellan de båda tabellerna.

Tabell 2 Religiös orientering i Västra Götaland och dess fem riksdagsvalkretsar år 1999 (procent)

Regionsdel	Religiös orientering										Summa procent	Antal svarande
	Ateister	Samfundslösa	Passiva i Svenska kyrkan	Högstidbesökande i Svenska kyrkan	Lågaktiva i Svenska kyrkan	Aktiva i Svenska kyrkan	Frikyrkliga	Invandrarreligiösa	Icke-kristna religiösa	Privatreligiösa		
Göteborg	16	3	35	9	7	5	6	3	1	15	100	973
Bohus län	12	2	37	13	8	7	5	2	1	13	100	745
Norra Älvsborg	12	1	34	14	9	8	9	2	0	11	100	564
Södra Älvsborg	7	3	33	12	12	9	6	2	0	16	100	416
Skaraborg	10	1	33	12	11	10	7	1	0	15	100	587
Hela Västra Götaland	12	2	35	12	9	7	6	2	1	14	100	3435

Skaraborg och Älvsborg tävlar om att vara den mest kyrkliga delen av Västra Götaland. I storstadsområdet Göteborg är kyrkligheten något mindre, även om andelen orienterade mot invandrarkyrkor är något större än på andra håll i länet. Andelen ateister är störst i Göteborg och minst i södra Älvsborg. I Skaraborg finns största andelen aktiva i Svenska kyrkan medan störst andel frikyrkliga återfinns i norra Älvsborg. Andelen privatreligiösa är ganska jämnt fördelad över hela Västra Götaland och är som tidigare redovisats ganska stor.¹¹

Ibland påpekas att religiositet samvarierar med olika demografiska faktorer som kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor och urbaniseringsgrad (Bennulf m.fl. 1995; Gustafsson, G 1997). Följande analys syftar till att undersöka i vad mån så är fallet. I tabell 3 redovisas därför sambandet mellan de nyss nämnda demografiska faktorerna och respektive religiös orientering.

Tabell 3 Samband mellan religiös orientering och kön, ålder utbildningsnivå, klass, anställningssektor och urbaniseringsgrad år 1999 (Pearsons r)

Demografiska faktorer	Religiös orientering									
	Ateister	Samfundslösa	Passiva i Svenska kyrkan	Högstidsbesökande i Svenska kyrkan	Lågaktiva i Svenska kyrkan	Aktiva i Svenska kyrkan	Frikyrkliga	Invandrarkyrkliga	Ikke-kristna religiösa	Privatreliösa
Kön	+0,09 ¹	+0,01	+0,08 ¹	+0,04 ²	-0,09 ¹	-0,06 ¹	-0,03	0,00	+0,01	-0,10 ¹
Ålder	+0,09 ¹	+0,03 ²	+0,08 ¹	-0,01	+0,01	-0,13 ¹	-0,02	+0,04 ¹	+0,03	-0,10 ¹
Utbildningsnivå	+0,03 ²	+0,01	-0,11 ¹	+0,04 ¹	+0,04 ²	-0,01	+0,06 ¹	+0,01	-0,02	+0,01
Klass	0,00	-0,01	+0,10 ¹	-0,04 ²	-0,03 ²	-0,03	-0,01	+0,04 ²	-0,01	-0,06 ¹
Anställningssektor	+0,01	+0,02	-0,10 ¹	-0,05 ¹	+0,07 ¹	+0,06 ¹	+0,04 ²	-0,01	+0,02	+0,04 ¹
Urbaniseringsgrad	+0,07 ¹	+0,06 ¹	+0,02	-0,06 ¹	-0,03 ³	-0,08 ¹	0,00	+0,06 ¹	+0,04 ²	0,00

Kommentar: Variabelvärdena är kodade enligt följande. Kön: 1=män, 2=kvinnor. Ålder: 1=15-46 år, 2=47-80 år. Utbildningsnivå: 1=högskoleutbildning, 2=ingen högskoleutbildning. Klass: 1=arbetare, 2=övriga. Anställningssektor: 1=offentlig sektor, 2=privat sektor. Urbaniseringsgrad: 1=land, 2=stad. Religiös orientering: 1=respektive religiös orientering, 2=övriga. Pearsons r är ett sambandsmått som varierar mellan -1,00 (mycket starkt negativt samband) och +1,00 (mycket starkt positivt samband). Om Pearsons r=0,00 visar det på frånvaro av samband och ju närmare noll, desto svagare samband. Signifikansnivåer: ¹p<0,01, ²p<0,05.

I tabell 3 redovisas flera statistiskt signifikanta samband mellan demografiska faktorer och religiös orientering, men få av dem har någon substantiell betydelse då sambanden är mycket svaga. Det är vanligare att män är ateister och passiva i Svenska kyrkan än att kvinnor är det. Motsatt förhållande gäller dock lågaktiva och aktiva i Svenska kyrkan samt privatreliösa. Fler yngre än äldre är ateister och passiva i Svenska kyrkan, medan äldre i större utsträckning är aktiva i Svenska kyrkan eller privatreliösa. Frånvaro av högskoleutbildning har samband med passiva i Svenska kyrkan medan det är något vanligare att frikyrkliga har högskoleutbildning än inom andra religiösa orienteringar. Vad som är intressant med detta samband är att det helt och hållet förklaras av förhållanden bland de som är yngre än 45 år. I den yngre gruppen är därför sambandet mellan frikyrkliga och högskoleutbildning starkare (Pearsons $r=+0,10$; $p<0,01$).¹² Arbetare och privatanställda tenderar att vara passiva i Svenska kyrkan, medan anställda i offentlig sektor besöker något oftare Svenska kyrkan än andra. Personer som bor i stad är oftare ateister eller samfundslösa än de som bor på landet. De senare besöker istället Svenska kyrkan lite oftare än andra. De som tillhör en invandrarkyrka eller en ikke-kristen religion bor oftast i en stad.

Låt oss sammanfatta undersökningen om religiös orientering. Svenskarna tenderar att vara religiöst passiva och de som bor i Västra Götaland är inget undantag. Länets befolkning uppvisar dock en något större kyrksamhet än på andra håll

i landet. Men göteborgarna är inte lika kyrksamma som de övriga i länet. Privatreligiositet är mer vanligt i Västra Götaland än i landets övriga regioner, undantaget Stockholmsområdet. Sambandet mellan religiös orientering och demografiska faktorer är svaga och få är relevanta.

Bästa parti

Att kyrksamhet tenderar att leda till borgerliga partipreferenser är en gammal och internationellt beprövad sanning (se t.ex. Gilljam och Holmberg 1987:203-210; Franklin m.fl. 1992). Förhållandena i Västra Götaland är inte annorlunda. Precis som i övriga Sverige tenderar kyrkobesökare rösta borgerligt. Men det finns skillnader beroende på vilken kyrka som besöks. Över hälften av de frikyrkliga i Västra Götaland röstade i de senaste riksdagsvalen på kristdemokraterna. Men bland de aktiva i Svenska kyrkan var andelen röster på kristdemokraterna bara hälften av andelen bland de frikyrkliga. I tidigare riksdagsval har skillnaden mellan frikyrkorna och Svenska kyrkan varit större. Det har också visat sig att ateister tenderar undvika mittenpartier medan vänsterpartiet får desto fler röster (Gilljam och Holmberg 1993:222-225; 1995:111-114; Hagevi 1994:253-262; 1995:41-46; 1999:137-142).

Vanligaste antagandet om privatreligiositet och politisk opinion är att det inte ska finnas något samband mellan privatreligiositet och politik överhuvudtaget. Privatreligiositet antas då vara något som relativt fritt har utvecklats av varje enskild individ. Den politiska kopplingen till en sådan religiös orientering kan vara ganska diskret och särpräglad till sin natur. Även om privatreligiositet är viktig för individens politiska opinion, så är sådana samband osystematiska och inte möjliga att spåra i analyser på massnivå (Kellstedt och Smidt 1993:179-180).

Det som nu ska undersökas är inte hur väljare röstar i val, utan vilka partier som befolkningen i Västra Götaland uppfattar som bäst vid tidpunkten för undersökningen, så kallade partipreferenser. Svaren är avgivna under ett år mellan två riksdagsval. Således kan det för det första finnas skillnader mellan hur väljarna röstar i faktiska val och deras partipreferens. För det andra kan preferenserna ha ändrats ett år efter riksdagsvalet. I tabell 4 redovisas partipreferens efter religiös orientering i Västra Götaland. Då endast mycket få som tillhör en icke-kristen religion har besvarat enkäten måste vi vara försiktiga med att dra slutsatser på det lilla antalet svarande. Därför redovisas inte alla resultat för denna religiösa orientering.

I tredje raden från slutet i tabell 4, markerad med "Borgerliga partier", redovisas den summerade andelen som föredrar borgerliga partier, så kallad blockpreferens. Enligt sammanställningen i tabell 4 tenderar aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga att rösta mer borgerligt än andra. Ateister, samfundslösa och icke-kristna religiösa tenderar dock att föredra socialistiska partier och miljöpartiet framför borgerliga partier. Ateisterna drar sig till flygelpartier som moderaterna och vänsterpartiet i större utsträckning än andra religiösa orienteringar. Mittenpar-

tierna har mycket svagt stöd bland ateisterna. Moderaterna har sitt starkaste stöd bland samfundslösa. Stödet för mittenpartierna är lågt även bland samfundslösa, men socialdemokraternas stöd är betydligt starkare i denna grupp liksom bland passiva i Svenska kyrkan. Bland dessa är det dessutom få som nämner kristdemokraterna som bästa parti. Bland högtidsbesökande i Svenska kyrkan är det förhållandevis många som tycker bäst om moderaterna. Partipreferenserna bland de lågaktiva i Svenska kyrkan är fördelat i stort sett som genomsnittet för Västra Götalands befolkning.

Tabell 4 Partipreferens och religiös orientering i Västra Götaland år 1999 (procent och ostandardiserade regressionskoefficienter)

Partipreferens	Religiös orientering										
	Ateister	Samfundslösa	Passiva i Svenska kyrkan	Högtidsbesökande i Svenska kyrkan	Lågaktiva i Svenska kyrkan	Aktiva i Svenska kyrkan	Frikyrkliga	Invandrar-kyrkliga	Icke-kristna religiösa	Privatreliösa	Samtliga
Moderaterna	25	27	24	26	23	22	13	15	–	22	23
Kristdemokraterna	3	3	7	11	16	30	43	17	–	18	14
Folkpartiet	6	5	5	7	7	6	6	9	–	7	6
Centerpartiet	1	2	4	4	5	9	7	0	–	5	4
Socialdemokraterna	24	37	34	28	25	22	19	31	–	28	29
Miljöpartiet	10	12	7	9	7	3	6	15	–	7	7
Vänsterpartiet	31	14	19	15	17	8	6	13	–	13	17
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	–	100	100
Antal svarande	321	59	969	329	263	213	189	46	20	210	3051
Borgerliga partier	35	37	40	48	51	67	69	41	30	52	47
Samband vid bivariat analys	-0,13 ¹	-0,10	-0,10 ¹	+0,06	+0,04	+0,22 ¹	+0,24 ¹	-0,06	-0,17	-0,06	–
Samband vid multivariat analys	-0,12 ¹	+0,12	-0,07 ¹	-0,03	+0,02	+0,20 ¹	+0,21 ¹	+0,01	-0,09	+0,04	–

Kommentar: Borgerliga partier är centerpartiet, folkpartiet, moderaterna och kristdemokraterna. Partipreferens mäts genom att fråga de svarande: "Vilket parti tycker Du bäst om idag?". Alla partier som är representerade i riksdagen nämndes som svarsalternativ, inklusive möjligheten att ange ett annat parti. Då antalet svarande är få bland icke-kristna religiösa redovisas endast summan av de borgerliga partiernas partipreferenser samt sambanden vid de bivariata och multivariata analyserna. De ostandardiserade regressionskoefficienterna redovisar vid den multivariata analysen sambandet mellan religiös orientering och ideologisk självplacering på vänster-högerskalan under kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor och urbaniseringsgrad. Variabelvärdena är kodade enligt följande. Parti: 1=respektive parti, 2=övriga. Block: 1=borgerliga partier, 2=socialistiska partier inklusive miljöpartiet. Religiös orientering: 1=respektive religiös orientering, 2=övriga. Signifikansnivåer: ¹p<0,01, ²p<0,05.

Bland aktiva i Svenska kyrkan har centerpartiet och kristdemokraterna många anhängare medan bara en tredjedel föredrar de partier som stödjer den nuvarande regeringen – socialdemokraterna, vänsterpartiet och miljöpartiet. Kristdemokraternas position är ännu starkare bland frikyrkliga än bland aktiva i Svenska kyrkan och stödet för partierna som stödjer regeringen Persson är alltså svagt. Dessutom är det få frikyrkliga som tycker att moderaterna är bästa parti, vilket har varit fallet åtminstone sedan 1950-talet men troligtvis betydligt längre än så (Hagevi 1994:256-257). Antalet orienterade mot invandrarkyrkor är få, varför detta resultat ska tolkas med extra stor försiktighet. Ännu färre av de svarande har registrerats som icke-kristna religiösa. Därför redovisas endast andelen som föredrar borgerliga partier i tabell 4. Det är dock att märka att stödet för miljöpartiet är relativt starkt bland de som tillhör invandrarkyrkorna. Folkpartiet har också förhållandevis många anhängare bland invandrarkyrkliga och bland icke-kristna religiösa (redovisas ej i tabell), något som de också haft i andra undersökningar (Hagevi 2000:15-16). En trolig anledning till detta stöd kan vara partiets anti-rasistiska profil. Både moderaterna och centerpartiet har tämligen svagt stöd bland både invandrarkyrkliga och icke-kristna religiösa (redovisas ej i tabell). Bland de privatreligiösa har vänsterpartiet något färre anhängare än vanligt, medan kristdemokraterna har något fler. Men i huvudsak synes privatreligiositet inte påverka partipreferenserna i Västra Götaland.

På den andra raden från slutet i tabell 4 kan vi studera sambanden mellan respektive religiös orientering och preferens för borgerliga partier vid en bivariat analys. Det statistiska mått som används är ostandardiserade regressionskoefficienter. Endast fyra religiösa orienteringar har statistiskt signifikanta samband med blockpreferens: ateister och passiva i Svenska kyrkan som tenderar att föredra icke-borgerliga partier samt aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga som tenderar att föredra borgerliga partier.

Enligt den demografiska teorin ska eventuella samband mellan religiositet och politik vara skensamband. Istället för att religiositet påverkar politik anses eventuella samband förklaras av att en eller flera demografiska faktorer påverkar både individens religiositet och politiska uppfattningar. Avsikten med den sista raden i tabell 4 är att presentera undersökningsresultat som testar om demografiska faktorer kan förklara sambandet mellan religiös orientering och vilket politiskt block som föredras. Även nu används ostandardiserade regressionskoefficienter, men denna gång under kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor och urbaniseringsgrad. På så sätt går det att jämföra om sambanden vid bivariat analys (som redovisas på näst sista raden) förändras vid en multivariat analys (se sista raden). Två sorters förändringar granskas. För det första om sambandens statistiska signifikant förändras (det vill säga hur säkert resultatet är). För det andra om sambandets styrka förändras (det vill säga om koefficientens företar en betydande ökning eller minskning).

Samtliga fyra statistiskt signifikanta samband mellan religiösa orienteringar och

partipreferenser från den bivariata analysen kvarstår vid den multivariata analysen. Dessutom sker inga nämnvärda förändringar av sambandens styrka. Både ateister och passiva i Svenska kyrkan tenderar alltså att föredra vänsterpartiet, miljöpartiet och socialdemokraterna något oftare än de borgerliga partierna. Där-
emot tenderar aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga att föredra borgerliga par-
tier.

Vad gäller partipreferenser får således den demografiska teorin inget stöd. Istäl-
let tycks det som om fyra religiösa orienteringar har en direkt och självständig
påverkan på partipreferenser. Framförallt gäller detta aktiva i Svenska kyrkan och
frikyrkliga som tenderar att rösta borgerligt.

Ideologisk placering

Det finns inga tidigare analyser om religiösa personers ideologiska självplacering
i Sverige. Därför är det svårt att veta var på en ideologisk vänster-högerskala som
personer med respektive religiös orientering skulle placera sig. I Sverige har det
dock visat sig att partipreferens är intimt förknippat med individens egen place-
ring på en ideologisk vänster-högerskala. Således bör vi förvänta oss att ateister
och passiva i Svenska kyrkan uppfattar sig själva som stående till vänster i politi-
ken. Aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga bör omvänt uppfatta sig stående
något till höger, men detta kan vara ett antagande som bör modifieras. Bland de
frikyrkliga har det traditionella högerpartiet – moderaterna – alltid haft ett rela-
tivt svagt stöd. Däremot visar analyserna ovan att kristdemokraterna är populära
bland kyrkobesökare, särskilt bland aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga. Se-
dan 20 år tillbaka har valforskarna vid Statsvetenskapliga institutionen, Göte-
borgs universitet undersökt var på en vänster-högerskala som väljarna uppfattar
att partierna befinner sig. Kristdemokraterna har i dessa undersökningar genom-
fört en vandring åt höger, från att uppfattas som det av mittenpartierna som står
närmast socialdemokraterna till att vara ett högerparti nära moderaterna (Gill-
jam och Holmberg 1995:60). Samtidigt har allt fler av kristdemokraterna börjat
uppges moderaterna som näst bästa parti (Oscarsson 1998:80). En stor del av de
kyrksamma föredrar kristdemokraterna, varför det är möjligt att denna grupp
följt med på partiets vandring åt höger i politiken. Det är således inte självklart
var på en ideologisk vänster-högerskala som aktiva i Svenska kyrkan och frikyrk-
liga önskar placera sig själva. I tabell 5 presenteras en sammanställning av svars-
personernas självplacering på en ideologisk vänster-högerskala.

Var personer i de olika religiösa orienteringarna uppfattar sig vara placerade på
en ideologisk vänster-högerskala känns igen från fördelningen av deras parti-
preferenser. Störst andel vänsteranhängare finns bland ateisterna, medan flest
högeranhängare finns bland aktiva i Svenska kyrkan, följt av frikyrkliga och låg-
aktiva i Svenska kyrkan. Bland lågaktiva i Svenska kyrkan finns dock också en
stor andel som placeras sig till vänster om mitten. Det innebär att det finns få

lågaktiva i Svenska kyrkan som ser sig som ”mittenväljare”, eller rättare sagt uppger att de varken är till vänster eller höger. Flest mittenväljare finns bland icke-kristna religiösa (59 procent, redovisas ej i tabell), invandrar kyrkliga och samfundslösa. Privatreligiösa uppvisar knappast några avvikande tendenser.

Tabell 5 Ideologisk självplacering på vänster-högskalan och religiös orientering i Västra Götaland år 1999 (procent och ostandardiserade regressionskoefficienter)

Självplacering på vänster-högskalan	Religiös orientering										
	Ateister	Samfundslösa	Passiva i Svenska kyrkan	Högriktbevärande i Svenska kyrkan	Lågaktiva i Svenska kyrkan	Aktiva i Svenska kyrkan	Frikyrkliga	Invandrar kyrkliga	Icke-kristna religiösa	Privatreligiösa	Samtliga
Klart till höger	10	11	9	8	8	13	10	3	–	9	9
Något till höger	12	14	19	25	28	28	28	17	–	26	22
Varken till vänster eller höger	33	47	35	33	28	34	38	48	–	34	35
Något till vänster	27	21	26	26	25	20	18	26	–	23	24
Klart till vänster	18	7	11	8	11	5	6	6	–	8	10
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	–	100	100
Antal svarande	402	72	1166	396	307	242	208	65	22	481	3637
Samband vid bivariat analys	-0,30 ¹	+0,07	-0,08	+0,03	+0,01	+0,31 ¹	+0,22 ²	-0,11	-0,23	+0,11	–
Samband vid multivariat analys	-0,29 ¹	+0,03	-0,02	-0,04	-0,07	+0,28 ¹	+0,19 ²	+0,02	-0,07	+0,09	–

Kommentar: Ideologisk självplacering på vänster-högskalan mäts genom att fråga de svarande ”Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högskala. Var någonstans skulle Du placera Dig själv på en sådan vänster-högskala?” Då antalet svarande är få bland icke-kristna religiösa redovisas endast opinionsbalansen och sambanden vid de bivariata och multivariata analyserna. De ostandardiserade regressionskoefficienterna redovisar vid den multivariata analysen sambandet mellan religiös orientering och ideologisk självplacering på vänster-högskalan under kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor och urbaniseringsgrad. Variabelvärdena är kodade enligt följande. Ideologisk vänster-högskala: från 1=klart till höger till 5=klart till vänster. Religiös orientering: 1=respektive religiös orientering, 2=övriga. Signifikansnivåer: ¹p<0,01, ²p<0,05.

I tabell 5 redovisas på den andra raden från slutet sambanden mellan respektive religiös orientering och placering på en ideologisk vänster-högskala vid en bivariat analys. Det statistiska mått som används är alltså ostandardiserade regressionskoefficienter. Endast tre religiösa orienteringar har statistiskt signifikanta samband med ideologisk placering på vänster-högskalan: ateister tenderar att vara

till vänster samt aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga tenderar att vara till höger. Vid en multivariat analys med kontroll för demografiska faktorer kvarstår i huvudsak samtliga samband vad gäller signifikans och styrka. Återigen saknar den demografiska teorin stöd. Istället stödjer resultatet att religiös orientering påverkar var på en ideologisk vänster-högerskala en person vill placera sig.

Politiska sakfrågor

Ingen har undersökt sambandet mellan religiös orientering och opinion i politiska sakfrågor bland den svenska befolkningen. I ett par tidigare studier jämförs mellan personer med skiftande frekvens i kyrkgång och de som aldrig besöker en gudstjänst eller möte i en kyrka. Statsvetarna Ulf Bjereld och Mikael Gilljam analyserar data om de svenska väljarna från 1980-talet, dock utan fullödigt test av den demografiska teorin. Deras slutsats är ändå att en studie om politisk opinion inte med gott samvete kan förbigå den religiösa faktorn. De konstaterar att "[r]eligiösa väljare är... mer positiva till bl a flyktingar, invandrare, u-hjälp, socialbidrag och miljö, och mer negativa till bl a daghem, reklam-TV, kärnkraft och vapenexport." (Bjereld och Gilljam 1991:158).

Demker antar att de som besöker kyrkan regelbundet (minst en gång i månaden) erhåller kristna värden som uppmanar till osjälviskhet, vilket enligt henne ska resultera i motstånd till minskat flyktingmottagande, minskad u-hjälp, fri abort och pornografi. Demker får stöd för sina antaganden. Hennes empiriska undersökning består dock bara av bivariata analyser utan hänsyn till demografiska faktorer, vilket begränsar möjligheterna att uttala sig om eventuella orsaks-samband (Demker 1998:90-100).

På vilket sätt kan individens religiösa orientering påverka opinionen i politiska sakfrågor? Det är möjligt att ateisterna – som förhållandevis ofta stödjer vänsterpartiet och placerar sig långt till vänster i politiken – också tar hänsyn till sin livsåskådning när de tar ställning i de politiska sakfrågor som har starkast koppling till vänster-högerskalan.

Vad gäller gruppen samfundslösa finns egentligen ingen anledning att tro annat än att eventuella samband mellan religiös orientering och opinion om politiska sakfrågor till stor del kan förklaras av demografiska faktorer. Samma förhållande gäller också passiva i Svenska kyrkan. Angående högtidsbesökande i Svenska kyrkan är det svårt att sia om på vilket sätt en sådan religiös orientering kunde påverka opinionen i politiska sakfrågor. Gruppens kontakt med religion tycks vara liten, varför misstanken är stark att eventuella samband mellan religiositet och politik i grund och botten kan förklaras av demografiska faktorer.

Det kan tänkas att lågaktiva i Svenska kyrkan liknar aktiva i Svenska kyrkan blott med den skillnaden att lågaktiva uppvisar svagare samband med opinion i de politiska sakfrågorna. Men det är också möjligt att lågaktiva har helt andra

åsikter än sina mer aktiva bröder och systrar i Svenska kyrkan. Det kan till och med vara en anledning varför denna grupp är lågaktiv och inte aktiv: bland annat på grund av att deras politiska opinion skiljer sig från åsikterna bland aktiva i Svenska kyrkan, så känner de sig inte hemma i samfundet och besöker sällan dess möten. Det är således intressant att jämföra lågaktiva med aktiva i Svenska kyrkan. Den sistnämnda religiösa orienteringen har utmärkt sig för att vara förhållandevis borgerlig och politiskt högerinriktad. Det skulle således inte förvåna om aktiva i Svenska kyrkan också tenderade att inneha politiska åsikter som förknippas med marknadsorienterade lösningar och högerdelen av den ideologiska vänster-högerskalan. Ett särskilt intresse är i vad mån aktivitet i Svenska kyrkan påverkar opinionen om att införa sextimmars arbetsdag. Martin Luther hävdade ju att "arbete befrämjar hälsa och välbefinnande och förhindrar många tillfällen till synd".

Frikyrkliga anses ofta vara värdekonserverna och i de tidigare analyserna tenderade de att vara borgerliga och ideologiskt högerinriktade. Frikyrkliga bör på så vis likna aktiva i Svenska kyrkan. Men den frikyrkliga orienteringen kan även ge andra effekter som inte registreras på en vänster-högerskala (Se till exempel Oscarsson 1998:279). Frikyrkorna består också till största delen av evangelikaler, vilka har en konservativ bibelsyn och somliga är bokstavstroende. Traditionellt är evangelikaler skeptiska till europeiskt samarbete. En anledning till EU-skepticismen är negativa attityder till den i Europa dominerande Romersk-katolska kyrkan. Ett annat skäl är vissa bibelställen som kan tolkas som att EU är av ondo och början på något som kommer att urarta i politisk och religiös förföljelse (Hagevi 1995). Det vore således inte överraskande om frikyrkliga var extra negativa till svenskt medlemskap i EMU (europeiska valutaunionen). Grunden för frikyrkorna i Sverige är förekomsten av en okonformistisk religiositet. En sådan övertygelse kan leda till en vilja att ge barn en alternativ fostran och utbildning som inte kommunens skolor anses kunna ge. Det är då inte att förvåna om frikyrkliga tenderar att vara särskilt positiva till att satsa på friskolor. Var sjätte friskola är konfessionell. Också invandrankyrkliga kan sägas vara icke-konformistiska och ha ett intresse av friskolor, kanske inte enbart på grund av sin religiösa orientering utan även beroende på sitt etniska ursprung.

Effekten av religiös orientering analyseras bäst i en multivariat analys. Låt oss därför analysera sambanden mellan religiös orientering och opinion i 15 sakfrågor med en multivariat analys där hänsyn också tas till demografiska faktorer. Genom en sådan analys kan vi med större säkerhet uttala oss om religiös orientering påverkar politiska opinioner i dessa sakfrågor. Om det förekommer ett samband mellan religiös orientering och politisk opinion trots kontroll av demografiska faktorer är det ett resultat som är till förfång för den demografiska teorin. Resultatet redovisas i tabell 6. För att underlätta läsningen av tabellen redovisas inga korrelationer som inte är statistiskt signifikanta med 95 procents säkerhet ($p < 0,05$).

Tabell 6 *Opinion i 15 politiska sakfrågor och religiös orientering i Västra Götaland år 1999 under kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor och urbaniseringsgrad (ostandardiserade regressionskoefficienter)*

Sakfråga	Religiös orientering									
	Ateister	Samfundslösa	Passiva i Svenska kyrkan	Högstidsbesökande i Svenska kyrkan	Lågaktiva i Svenska kyrkan	Aktiva i Svenska kyrkan	Frikyrkliga	Innandnärkyrkliga	Icke-kristna religiösa	Privatreligiösa
Minska den offentliga sektorn						-0,17 ²				
Överföra kommunal affärs-verksamhet i privata händer	-0,16 ²									
Låta privata företag svara för äldreomsorg						+0,23 ¹				
Bedriva mer av sjukvården i privat regi										
Satsa mer på friskolor				-0,14 ²			+0,40 ²	-		
Sänka skatterna							-0,23 ²	+0,52 ¹	-	
Höja kommunal-/landstingsskatten hellre än att minska servicen								-0,47 ¹	-	
Satsa mer på att utveckla näringslivet i Västra Götalandsregionen	-0,11 ²									-
Införa sextimmars arbetsdag	+0,22 ¹						-0,27 ¹			-
Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan män och kvinnor	+0,12 ²				+0,16 ¹				-	-0,10 ²
Införa bilavgifter för att bekosta vägar och kollektivtrafik	+0,15 ²									
Införa röstplikt i val till riksdag och kommun	-0,17 ²			-0,14 ²				+0,50 ¹		-
Genomföra val till riksdag och kommun vid olika tidpunkter										-
Sverige bör bli medlem i EMU								-0,25 ²		+0,14 ²
Öka Västra Götalandsregionens samarbete med övriga Europa			+0,09 ²	-0,15 ¹				-0,17 ²		-

Kommentar: Då antalet svarande är få bland icke-kristna religiösa redovisas inga resultat. Opinionsen i de olika sakfrågorna mäts genom att fråga de svarande "Nedanstående lista omfattar ett antal förslag som förkommit i debatten. Vilken är Din åsikt om vart och ett av dem?" Därefter nämndes de 15 förslag som redovisas i tabellen. Följande svarsmöjligheter angavs (med variabelvärdenas kodning inom parentes): "Mycket bra förslag" (kod=1), "Ganska bra förslag" (kod=2), "Varken bra eller dåligt förslag" (kod=3), "Ganska dåligt förslag" (kod=4) samt "Mycket dåligt förslag" (kod=5). Variabelvärdena för religiös orientering är kodade enligt följande: 1=respektive religiös orientering, 2=övriga. Signifikansnivåer: ¹p<0,01, ²p<0,05. Samband med lägre sannolikhet än p<0,05 redovisas ej.

Ännu en gång får den demografiska teorin inte stöd. Mellan religiösa orienteringar och opinion i politiska sakfrågor finns det många signifikanta samband och flera med substantiell styrka. Av 150 undersökta statistiska relationer uppvisar 15 procent (23 samband) en statistisk signifikans som överstiger en säkerhetsnivå på 95 procent. Vid en multivariat analys som kontrollerar för demografiska faktorer finns det således stöd för att religiös orientering påverkar opinionen i politiska sakfrågor.¹³

Det finns en svag tendens till att ateister är motståndare till att överföra kommunal affärsverksamhet i "privata händer" och de är inte så positiva till att satsa mer på näringslivet i Västra Götaland. Detta är inte så förvånande då ateister också tenderar att tillhöra den ideologiska vänstern. Antagligen är termer som "näringslivet" ett rött skynke för de mer radikala ateisterna. Ateisterna tenderar dessutom att vara mer positiva än många andra till införandet av sextimmars arbetsdag och att satsa på ett samhälle med jämställdhet mellan könen. De vill även införa bilavgifter. Däremot är ateister lite mer negativa till att införa röstplikt än andra religiösa orienteringar. I en bivariat analys (redovisas ej i tabell) är dock varken sambandet med röstplikt och jämställdhet mellan könen signifikant, utan sambandet framkommer först efter hänsyn till demografiska faktorer. Detta är tvärt emot vad den demografiska teorin stipulerar. Jämfört med en bivariat analys (redovisas ej i tabell) är dessutom sambandet mellan ateism och viljan att införa sextimmars arbetsdag något starkare i den multivariata analysen.

De samfundslösa uppvisar inga signifikanta samband vid hänsyn till demografiska faktorer.¹⁴ Samma sak gäller passiva i Svenska kyrkan med ett undantag: det finns ett mycket svagt samband mellan att vara passiv i Svenska kyrkan och vilja öka Västra Götalandsregionens samarbete med övriga Europa.¹⁵

Tidigare antogs att högtidsbesökande i Svenska kyrkan också skulle ha mycket få samband med opinion i politiska sakfrågor. Det visar sig dock att åsikterna hos högtidsbesökande i Svenska kyrkan visar på en viss obenägenhet till förändringar. Vid kontroll av demografiska faktorer är högtidsbesökande i Svenska kyrkan något mer ovilliga än många andra att satsa på friskolor, införa röstplikt och öka Västra Götalandsregionens samarbete med Europa. Resultatet är intressant och visar på ett behov av utökade studier av denna grupp för att finna varför högtidsbesökande i Svenska kyrkan har samband med opinionen i politiska sakfrågor.

Opinionen om de politiska förslagen bland de lågaktiva i Svenska kyrkan liknar inte opinionen hos de mer aktiva bröderna och systrarna i Svenska kyrkan. Lågaktiva tenderar att vara tämligen starka motståndare till att minska den offentliga sektorn och vill i förhållandevis stor utsträckning satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män. Istället tenderar de aktiva i Svenska kyrkan att i större utsträckning än andra vilja låta privata företag svara för äldreomsorg. Dessa mer aktiva lutheraner är därtill minst positiva till att införa sextimmars arbetsdag; kanske en indikation på en luthersk arbetsmoral. Till den demografiska teorins förfång är viljan att överlåta äldrevård till privata före-

tag mer signifikant och starkare vid hänsyn till demografiska faktorer jämfört med motsvarande bivariata samband. I en bivariat analys uppvisar aktiva i Svenska kyrkan signifikanta samband med viljan att höja skatten istället för att försämra servicen och satsa mer på näringslivet i Västra Götaland, något som enligt resultatet i tabell 6 förklaras av de demografiska faktorerna. Istället för att likna de aktiva i Svenska kyrkan är alltså de lågaktiva kyrkosyskonens politiska opinion mer avvikande. Om detta kan vara en anledning till att de lågaktiva inte är mer aktiva vet vi inte, men det är en möjlighet.

Flera av de opinioner som uppvisar statistisk signifikanta samband med frikyrklighet vid en bivariat analys (redovisas ej i tabell) misslyckas med att upprepa detta vid kontroll av demografiska faktorer. Enligt tabell 6 finns ingen statistisk signifikant tendens att frikyrklighet leder till ökad vilja att satsa på friskolor i Västra Götaland, ett förslag som annars uppvisar ett statistiskt signifikant och positivt bivariat samband med frikyrklighet. Samma sak gäller med förslagen att låta privata företag svara för äldreomsorg, bedriva mer av sjukvården i privat regi och införa bilavgifter för att bekosta vägar och kollektivtrafik. Vid en multivariat analys tenderar dock frikyrkliga att alltjämt vara relativt svala till förslaget att sänka skatten, vilket kan synas underligt med tanke på att många frikyrkliga gärna placerat sig ideologiskt till höger om den politiska mitten. Vid hänsyn till demografiska faktorer (men inte vid en bivariat analys) visar det sig att frikyrkliga också tenderar att vara mycket negativa till svenskt EMU-medlemskap och ha ett tämligen svalt intresse av att Västra Götaland ska öka sitt samarbete med andra regioner i Europa. Detta överensstämmer med tidigare undersökningar om att evangelikaler ofta är avogt inställda till EU. Båda dessa opinioner stämmer dock inte överens med att ganska många av de frikyrkliga uppgav sig stå till höger i politiken.

Invandrarkyrkliga ser gärna en satsning på friskolor, något som var väntat med tanke på att de invandrarkyrkliga tillhör en okonformistisk religion och att de ofta har en speciell etnisk bakgrund. Invandrarkyrkliga vill gärna sänka skatterna och istället minska på servicen i landsting och kommun. De vill också införa röstplikt till riksdag och kommun. Ett sådant förslag kan te sig rationellt i många invandrares ögon. Valdeltagandet är förhållandevis lågt bland invandrare, speciellt bland utländska medborgare i kommunalval. De invandrare som är mer politiskt aktiva kan då hoppas att röstplikt ökar invandrares deltagande i politiken och att den egna gruppens intressen bättre tas tillvara.

Privatreligiösa har en svag tendens till att dels vilja införa skilda valdagar till riksdag och kommun dels inte vilja satsa på jämställdhet mellan könen i lika stor utsträckning som de flesta andra. En sådan opinion överensstämmer med en konservativ läggning och ett intresse för lokala frågor, vilket indikerar att de privatreligiösa har en stark lokal förankring. Det tyder på en förekomst av en mer folklig och traditionell religiositet som brukar kallas för civil religion eller folk-

religiositet.¹⁶ En koppling till folkreligiositet kan också förklara varför privatreligiositet inte är så individualistisk som antagits utan att den istället genererar några politiska effekter. Folkreligiositet har ju troligen utvecklats i lokala samhällen i gemenskap med andra människor. I sådana grupper utvecklas antagligen även gemensamma politiska värderingar. Därmed ökar möjligheten att folkreligiositet är förknippad med särskilda politiska opinioner.

Utläggningarna till tabell 6 är många och ganska långa. Det beror på att det finns många intressanta och statistiskt signifikanta samband mellan religiös orientering och opinion i politiska sakfrågor att kommentera. Så hade inte varit fallet om den demografiska teorin – att samband mellan religiositet och politik egentligen är skensamband – fått stöd. Nu ger istället resultatet stöd för att religiös orientering påverkar opinion i politiska sakfrågor.

Slutsatser

Människors religiösa orientering påverkar den politiska opinionen i Västra Götaland. Det är den huvudslutsats som kan dras med stöd av de nu redovisade resultaten. Den demografiska teorin – att samband mellan religiositet och politik endast är skensamband och kan förklaras av att faktorer som kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor och urbaniseringsgrad påverkar både religiositet och politik – visade sig inte vara trovärdig som förklaring. Ofta berörs inte effekten av religiös orientering på politisk opinion alls av de demografiska faktorerna. Vid några tillfällen förklarar de demografiska faktorerna en del av sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion, samtidigt som en substantiell och statistiskt signifikant effekt av religiös orientering kvarstår. Ibland pekar analyserna på att hänsyn till demografiska faktorer uppenbarar ännu större effekt av religiös orientering på politisk opinion än vad de bivariata sambanden först indikerade.

Ateister, aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga ger störst effekt på den politiska opinionen i Västra Götaland. Dessa religiösa orienteringar har speciell stor betydelse för var någonstans på den ideologiska vänster-högerskalan som individen uppfattar sig vara placerad. Ateister tenderar att luta sig åt vänster, aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga åt höger. Personer orienterade mot invandrarkyrkor och icke-kristna religioner uppger sig i ovanlig stor utsträckning vara ”mittenväljare”. Aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga tenderar att föredra borgerliga partier. Bland de förstnämnda har centerpartiet och kristdemokraterna ovanligt stort stöd, medan nästan varannan frikyrklig person stöder kristdemokraterna. Var tredje ateist föredrar vänsterpartiet före andra partier. Passiva i Svenska kyrkan tycker ofta bäst om socialdemokraterna, men även regeringen Perssons stödpartier är ganska omtyckta.

Speciellt personer orienterade mot invandrarkyrkor – antagligen till största delen tillhöriga Romersk-katolska kyrkan eller någon ortodox kyrka – uppvisar flera

starka och signifikanta samband med en rad politiska ställningstaganden. Personer med denna religiösa orientering tenderar till exempel att vilja satsa på friskolor och sänka skatten.

En del religiösa orienteringar är svagt kopplade till den politiska opinionen. Privatreligiositet har knappt någon effekt på politisk opinion i Västra Götaland. Den lilla gruppen av samfundslösa som inte är ateister samt de stora grupperna passiva, högtidsbesökande och lågaktiva i Svenska kyrkan uppvisar sällan några intressanta samband med politisk opinion.

De institutionaliserade religiösa orienteringarna – aktiva i Svenska kyrkan, frikyrkliga och invandrarkyrkliga – synes påverka politisk opinion i större utsträckning än mindre välorganiserade religiösa orienteringar. Något som förvånar är dock att ateister i Västra Götaland – en grupp som är tämligen svagt organiserade i vårt land – ändå har tämligen distinkta och från andra religiösa orienteringar avvikande politiska opinioner. Det visar att de värderingar som är knutna till en religiös orientering inte behöver stödjas av en specifik organisation för att påverka den politiska opinionen. Men det är möjligt att vissa politiska partier som t.ex. vänsterpartiet fångar upp ateister och delvis kan fungera som en organisation för denna religiösa orientering.

Noter

- 1 Detta kapitel ingår i redovisningen av forskningsprojektet ”Religiositet och politik vid millennieskiftet” vilket stöds av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).
- 2 Påvens fundamentsbrev för det svenska ärkestiftet är daterat den 5 september år 1164.
- 3 Vad som då och då glöms bort (se till exempel Stanley Sjöberg i Svenska Dagbladet 2000-07-08) är att alla frikyrkor inte har samma demokratiska tradition. De kyrkor som bildades efter demokratins genombrott – t.ex. Pingströrelsen och Trosrörelsen (Livets Ord) – har inte samma traditioner som frikyrkorna sprungna från 1800-talets väckelse – t.ex. Svenska missionsförbundet och Svenska Baptistsamfundet. Än idag finns det bland annat pingstförsamlingar som inte tillåter att kvinnor deltar på samtliga beslutsnivåer, t.ex. äldsteråd.
- 4 Se t.ex. Davidson och Hägglund på Dagens Nyheters debattsida 2000-06-29.
- 5 Se också Gallup Internationals undersökning av religiositet i 60 länder (<http://www.gallup-international.com>). Sverige var ett av de länder där flest uppgav att Gud inte alls var betydelsefull i deras liv.
- 6 Se till exempel artikelserien ”På spaning efter en gud” i Svenska Dagbladet 1999-02-10 – 1999-12-22.

- 7 För en presentation av denna så kallade funktionalistiska ansats om religion, se Guth m.fl. 1988.
- 8 Bjereld 1991 och Demker 1998 redovisar inga analyser för att kontrollera eventuella skensamband mellan religiositet och politisk opinion. Bjereld och Gilljam 1991:153-154 kontrollerar sambanden mellan religiositet och politisk opinion för ålder, kön och vänster-högerideologi. I huvudsak kvarstår sambandet mellan religiositet och politisk opinion, även om det stundtals minskar i styrka. De enda undantagen beror på att vänster-högerideologi är starkt förknippat med åsikter om löntagarfonder, privatisering av sjukvård och införande av sextimmars arbetsdag. Antagandet att individens politiska ideologi påverkar religiositet är onekligen ovanlig. Författarna motiverar sitt agerande med att utsätta sambandet mellan religiositet och politisk opinion för tuffast möjliga test. Antagandet innebär också att författarna försöker förklara en politisk opinion (sakfråga) med en annan, snarlik politisk opinion (vänster-högerideologi). Mer sannolikt vore att beteckna vänster-högerideologi som en politisk opinion som ska förklaras, inte förklara. Religiositet anses då vara mer grundläggande och uthålligare för individerna i deras liv medan politiska åsikter som vänster-högerideologi ses som något mer flyktiga opinioner (Westholm 1991:60, 94). Det är också som beroende variabel vänster-högerideologi analyseras i detta kapitel.
- 9 Av ett urval på 2604 personer svarade 65 procent (1703 personer).
- 10 Räknas de samfundslösa samman med ateisterna innebär det att närmast en fjärdedel av de svarande i RiksSOM uppger sig vara utan samfundstillhörighet. Detta är troligen en överskattning då Svenska kyrkan rapporterar att endast 16 procent av befolkningen inte tillhör detta samfund. Därtill kommer övriga samfund i Sverige. Antagligen beror resultatet på att passiva medlemmar i Svenska kyrkan glömt bort sin samfundstillhörighet. Ett annat förhållande som kan inverka är de som besöker kyrkor som inte är anslutna till Svenska kyrkan utan att vara medlemmar i de besökta kyrkorna. I RiksSOM har de inte något svarsalternativ där de kan ange detta.
- 11 En skillnad mellan tabell 1 och tabell 2 är att den sistnämnda redovisar en betydligt mindre andel samfundslösa. Till största delen beror sannolikt detta på den skillnad i svarsalternativ mellan riksundersökningen och undersökningen i Västra Götaland som diskuterades ovan. I tabell 2 redovisas troligen en mer korrekt andel samfundslösa och ateister. Enligt Svenska kyrkans sammanställningar tillhör 16 procent av befolkningen *inte* Svenska kyrkan. Detta överensstämmer bättre med andelen samfundslösa och ateister i tabell 2 än i tabell 1.
- 12 Det förefaller rimligt att anta att frikyrkligt engagemang bland de födda efter 1955 orsakar ett ökat deltagande i högskolestudier. Effekten mätt med ostandardiserad regressionskoefficient är $b=0,20$ ($p<0,01$).

- 13 Det kan vara av intresse att jämföra skillnaden i antalet statistiska signifikanta multivariata samband för de sakfrågor som listas i tabell 6 med antalet statistiskt signifikanta samband i en motsvarande bivariata analys. Av 29 statistisk signifikanta bivariata samband är 14 inte längre statistiskt signifikanta i den multivariata analysen. Däremot uppvisar 8 nya samband statistiskt signifikans efter kontroll av demografiska faktorer och ytterligare några samband är något starkare än i den bivariata analysen.
- 14 Samfundslösa uppvisar statistisk signifikanta och positiva bivariata (men ej multivariata) samband med följande politiska förslag: sänka skatterna, införa bilavgifter för att bekosta vägar och biltrafik, införa röstplikt i val till riksdag och kommun, Sverige bör bli medlem i EMU; och negativa statistiskt signifikanta samband med satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan män och kvinnor. De bivariata samband som finns mellan samfundslösa och politisk opinion i sakfrågor förklaras således av demografiska faktorer.
- 15 Passiva i Svenska kyrkan uppvisar statistisk signifikanta och negativa bivariata (men ej multivariata) samband med två politiska förslag: satsa mer på friskolor och införa bilavgifter för att bekosta vägar och biltrafik. De bivariata samband som finns mellan passiva i Svenska kyrkan och politisk opinion i sakfrågor förklaras således av demografiska faktorer.
- 16 Empiriskt har folkreligiositet visat sig vara svärfångat, se t.ex. Hamberg 1989:49-56.

Referenser

- Alwall, Jonas. 2000. "Religious Liberty in Sweden: An Overview." *Journal of Church and State*: 42, s 147-171.
- Bennulf, Martin, Hagevi, Magnus och Oscarsson, Henrik. 1995. "Finns det en religiös livsstil?" I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). *Det gamla riket*, SOM-rapport:13. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s 175-194.
- Bergfeldt, Börje. 1998. "Mentalitetsförändringar och religiös kontroll. Kyrklig makt mot folklig sekularisering." I Westerlund, David. *Svensk religionshistorisk årskrift*:7. Stockholm: Svenska samfundet för religionshistorisk forskning, s 251-271.
- Bjereld, Ulf. 1991. "Israel – David eller Goliat. Palestinakonflikten och den kristna opinionen." I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart. *Trendbrott*. SOM-rapport: 8, Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s 133-144.
- Bjereld, Ulf och Gilljam, Mikael. 1991. "Vad vill de kristna väljarna? Religionens betydelse för människors åsikter i politiska sakfrågor." *Statsvetenskaplig Tidskrift*: 94, s 149-159.
- Davidson, Inger och Häggglund, Göran. 2000. "Bo Lundgren duger inte". *Dagens Nyheter*, 2000-06-29.

- Demker, Marie. 1998. *Religion och politik*. Stockholm: SNS-förlag.
- Dobbelaere, Karel. 1981. *Secularization: A multi-dimensional concept*. London: Sage.
- Ejerfeldt, Lennart. 1990. "Sveriges religiösa geografi." I Hofgren, Allan (red). *Svenska trossamfund. Historia, tro och bekännelse, organisation, gudstjänst- och fromhetsliv*. Uppsala: EFS-förlaget, s 202-207.
- Franklin, Mark, Mackie, Thomas and Valen, Henry (red). 1992. *Electoral Change. Responses to evolving social and attitudinal structures in western countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gallup Internatioal. 2000. *Religion in the World At the End of the Millennium*. <http://www.gallup-international.com/survey15.htm>. Hämtad 2000-07-29.
- Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören. 1993. *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören. 1995. *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Glynn, Caroll, Herbst, Susan, O'Keefe, Garret and Shapiro, Robert. 1999. *Public Opinion*. Boulder: Westview Press.
- Gustafsson, Berndt. 1957. *Svensk kyrkogeografi*. Malmö: Gleerups.
- Gustafsson, Göran. 1991. *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Örebro: Bokförlaget Libiris.
- Gustafsson, Göran. 1997. *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Andra reviderade upplagan. Örebro: Bokförlaget Libiris.
- Hagerman, Maja. 1999. *Spåren av kungens män*. Stockholm: Norstedts.
- Hagevi, Magnus. 1994. "Hur röstar de kristna?" *Frisinnad Tidskrift*. Nr 10, s 253-262.
- Hagevi, Magnus. 1995. "EU – himmel eller helvete?" I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). *Det gamla riket*. SOM-rapport:13. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s 155-167.
- Hagevi, Magnus. 1999. "Politik i det svenska bibelbältet." 1999. I Nilsson, L (red). *Region i omvandling*. SOM-rapport:23. Göteborg: SOM-institutet. Göteborgs universitet, s 127-145.
- Hagevi, Magnus. 2000. "Private Religion and Politics Among Individuals in Sweden". First draft. Uppsats. *The XVIIIth World Congress of the International Political Science Association (IPSA)*, Research Committee 43.2 New religious movements: Their attitude to politics, Quebec City.
- Hakelius, J. 1997. "Tro och politik", *Svenska Dagbladet* 1997-07-31.
- Hamberg, Eva. 1989. *Kristen på mitt eget sätt*, Stockholm: Religion och samhälle, Religionssociologiska institutet.
- Holmberg, Söran och Gilljam, Mikael. 1987. *Väljare och val i Sverige*, Stockholm: Bonniers.
- Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.

- Kellstedt, Lyman och Green, John. 1993. "Knowing God's Many People: Denominational Preference and Political Behavior." I Leege, David och Kellstedt, Lyman (red). *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M. E. Sharpe, s 53-71.
- Kellstedt, Lyman och Smidt, Corwin. 1993. "Doctrinal Beliefs and Political Behavior." I Leege, David and Kellstedt, Lyman (red). *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M. E. Sharpe, s 177-198.
- Lithner, Anders. 2000. "SOM-undersökningen 1999." I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). *Det nya samhället. SOM-undersökningen 1999. SOM-rapport nr 24. SOM-institutet, Göteborg universitet*, s 395-400.
- Miller, Arthur och Wattenberg, Martin. 1984. "Politics from the Pulpits: Religiosity and the 1980 Elections. *Public Opinion Quarterly*:48, s 301-317.
- Oscarsson, Henrik. 1998. *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Doktorsavhandling. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- SCB 1999. *Befolkningsstatistik 1998. Del 3. Folkmängden efter kön, ålder och medborgarskap m. m.* Örebro: SCB-Tryck.
- Svenska Dagbladet*. 1999. "På spaning efter en gud." Artikelserie. 1999-02-10 – 1999-12-22.
- Westholm, Anders. 1991. *The Political Heritage. Testing theories of family socialization and generational change*. Uppsala: Uppsala University.
- Westin, Gunnar. 1958. *Den kristna församlingen i Norden*. Stockholm: Westerberg.

